

Rodzina w pismach Ojców Apostolskich

ANTONI SWOBODA

Rodzina będąc, jak to określa Jan Paweł II, pierwszym i podstawowym wyrazem natury społecznej człowieka¹ odgrywa ważną rolę nie tylko w jego życiu osobistym, ale również społeczeństwa i państwa. To właśnie w rodzinie, która jest naturalnym prawem i powołaniem człowieka² uczy się on języka ojczystego, tutaj kształtuje swój charakter i sposoby zachowań, tutaj też poznaje zasady wiary i moralności.

Rodzinę, jak uczy w innym miejscu Jan Paweł II, *łączą ze społeczeństwem żywotne i organiczne więzi, stanowi ona bowiem jego podstawę i stale je zasila poprzez swe zadanie służenia życiu: w rodzinie przecież rodzą się obywatele i w niej znajdują pierwszą szkołę tych cnót społecznych, które stanowią o życiu i rozwoju samego społeczeństwa. W ten sposób na mocy swej natury i powołania, daleka od zamknięcia się w sobie, rodzina otwiera się na inne rodziny i na społeczeństwo, podejmując swoje zadanie społeczne*³.

Można więc powiedzieć, że środowisko rodzinne wyciska na człowieku swój głęboki ślad. Dziecko od swych najmłodszych lat, wzorując się na swych rodzicach, nabywa różnego rodzaju wartości, i w zależności od ich jakości utrwała w sobie postawy bardziej lub mniej społecznie pożądane⁴, co z kolei rzutuje na samo społeczeństwo. Również i ono, z jego wzorami etycznymi i światopoglądowymi, oddziałuje na rodzinę. Tak więc nie tylko od tego, jaka jest rodzina, zależy siła i zdrowie moralne społeczeństwa, ale również stopień i jakość zainteresowania społeczeństwa wyciska swoje piętno na rodzinie.

¹ Jan Paweł II, *Gratissimam sane*, 7, wyd. CD-ROM, *List do rodzin Ojca Świętego Jana Pawła II z okazji roku rodziny 1994*, Kraków 1999.

² Jan Paweł II, *Laborem exercens*, 10, wyd. CD-ROM, *Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II O pracy ludzkiej*, Kraków 1999.

³ Jan Paweł II, *Ecclesia in Africa*, 85, wyd. CD-ROM, *Posynodalna Adhortacja Apostolska*, Kraków 1999; por. *Familiaris consortio*, 42, wyd. CD-ROM, *Adhortacja Apostolska*, Kraków 1999.

⁴ Jerzy Laskowski, *Małżeństwo i rodzina*, Warszawa 1982, s. 9.

Przemiany społeczne i kulturowe współczesnych czasów wywierają swój wpływ na rodzinę, nie tylko pozytywny, ale także negatywny sprawiając, że wiele rodzin przeżywa swój kryzys wąpiąc, a nawet tracąc świadomość ostatecznego znaczenia prawdy życia małżeńskiego i rodzinnego⁵. Przyczynia się między innymi do tego błędne pojmowanie, w teorii i praktyce, niezależności małżonków we wzajemnych odniesieniach, szerzy się zamęt, gdy chodzi o rozumienie autorytetu rodziców i dzieci⁶, a także treści i metod ich wychowania.

Nie można się więc dziwić, że współczesna rodzina nie tylko poszukuje oparcia, ale i wzorów, dzięki którym mogłaby przetrwać i rozwijać się. Bez wątpienia wielką pomocą mogą służyć tutaj przemyślenia autorów wczesnochrześcijańskich. Stąd też w niniejszym opracowaniu pragniemy, na przykładzie wypowiedzi Ojców Apostolskich (I i II w.)⁷ ukazać model rodziny i wychowania dziecka, a tym samym w pewien sposób udowodnić, że pomimo odległości czasowej i różnic w uwarunkowaniach społeczno-politycznych, Ojcowie ci nam, współczesnym, mają wiele do zaoferowania.

Posługując się metodą analityczno-syntetyczną pragniemy w pierwszej części ukazać naukę Ojców na temat wartości małżeństwa, w drugiej przedstawimy ich stanowisko odnośnie do godności żony i matki, w trzeciej natomiast przybliżymy ich opinie na temat godności męża i ojca. Ostatnia część poświęcona zostanie zagadnieniu wychowania dzieci.

1. WARTOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Lektura pism Ojców Apostolskich pozwala zauważyć, iż stosunkowo dużo miejsca poświęcają oni zagadnieniu małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej. W ich przekonaniu, małżeństwo winno być budowane na Bogu, opierać się, jak czytamy, na woli Bożej, a nie namiętnościach⁸. Innymi słowy, jak potwierdza to Ignacy Antiocheński († ok. 110), autorzy wczesnochrześcijańscy pragnęli szczególnie podkreślić i ukazać, że fundamentem na którym należy budować związek małżeński jest Bóg i Jego przykazania.

Tenże chrześcijański autor jest również świadomy, iż do chrześcijańskiego małżeństwa należy się we właściwy sposób przygotować. Stąd też do obowiązków kandydatów do tego stanu należało zasięgnięcie w tej sprawie porady miejscowego

⁵ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 1.

⁶ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 6.

⁷ Ojcowie Apostolscy, wyd. P. Th. Camelot, 1969 SCh t. 10; R. Joly, 1968 SCh 53 bis; O. Perler, 1966 SCh 123; A. Jaubert, 1971 SCh 167; R. A. Kraft 1971 SCh 172. Przekład polski: Anna Świderkówna, *Ojcowie Apostolscy*, Warszawa 1990, PSP 45.

⁸ Ignacy Antiocheński, *List do Polikarpa*, 5, 2.

biskupa⁹, który, jak należy się spodziewać, w swej katechezie przedmałżeńskiej pouczał na czym polega małżeństwo chrześcijańskie, które budowane na Bogu wykluczało możliwość cudzołóstwa¹⁰. Żadnej więc ze stron, mężowi czy żonie, nie wolno było wstępować w nowe związki małżeńskie zwłaszcza wtedy, gdyby jedna z nich popełniła grzech cudzołóstwa, nawet w przypadku gdy świadoma dokonanego zła, pragnęła je naprawić poprzez pokutę i powrócić do jedności¹¹.

Zawarcie ponownego związku małżeńskiego, który nie był obwarowany grzechem, było możliwe jedynie w przypadku śmierci żony lub męża. W kontekście tej sytuacji Ojcowie są zdania, że dla wdowca lub wdowy, pomimo że ponowne małżeństwo nie jest grzechem, większą jednak zasługą przed Bogiem, godnością i chwałą, jest pozostawanie w samotności¹².

2. GODNOŚĆ ŻONY I MATKI

a) żona

Na podstawie lektury pism Ojców Apostolskich można się przekonać, że kandydaci na mężów nie tylko winni zwracać uwagę na piękno urody zewnętrznej, ale przede wszystkim na walory charakteru¹³ swej przyszłej małżonki, do których należy łagodność, sprawiedliwość, umiejętność zachowywania milczenia, co by świadczyło o umiejętności opanowania języka¹⁴, a także nieskazitelność¹⁵, świętość i czystość sumienia, w którym kobieta winna spełniać wszystkie swe obowiązki¹⁶. Nie może więc dziwić nikogo fakt, iż papież Klemens Rzymski (pp. 92-101) w swym liście pochwała Koryntian za to, że uczyli kobiety sposobu zarządzania własnym domem w sposób święty, z wielką roztropnością, bez uchylania się od reguły posłuszeństwa¹⁷.

Dobra żona, jak uczą Ojcowie Apostolscy, powinna również swemu mężowi okazywać doskonałą¹⁸ wierność w sprawach cielesnych i duchowych¹⁹, a także darzyć nie tylko jego miłością²⁰, nie kształtowaną ludzkimi skłonnościami, ale rów-

⁹ Ignacy Antiocheński, *List do Polikarpa*, 5, 2.

¹⁰ Hermas, *Pasterz*, 38, 3.

¹¹ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 7-8. 10.

¹² Hermas, *Pasterz*, 32, (4) 2.

¹³ Hermas, *Pasterz*, 1, (1) 1.

¹⁴ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 7.

¹⁵ Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

¹⁶ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 1, 3.

¹⁷ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 1, 3.

¹⁸ Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

¹⁹ Ignacy Antiocheński, *Do Polikarpa*, 5, 1.

²⁰ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 1, 3; Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

niez obejmować nią na równi wszystkich, którzy, jak czytamy, żyją w bojaźni Boga²¹.

Małżonkę chrześcijańską, jak ukazują to wypowiedzi Ojców, charakteryzuje również głęboka i stale przez nią podtrzymywana i zachowywana²² wiara i miłość do Boga, do której to zachęcał wspomniany już tutaj biskup-męczennik Ignacy Antiocheński²³.

Można więc powiedzieć, w świetle lektury pism Ojców Apostolskich, że kładą oni w swych wypowiedziach nacisk na to, by żona była dla wszystkich przykładem i, jak czytamy, zwierciadłem czystości obyczajów²⁴. Zrozumiała jest więc, w tym kontekście, negatywna ocena tych małżonek, które, pomimo że uważają się za wierzące, źle postępują²⁵, pożądamy cudzego męża²⁶ lub zdradzają własnych²⁷. Nie można również pominąć tego, że dla autora zwłaszcza tej ostatniej wypowiedzi, Hermasa (I / II w.), cudzołóstwo polegało nie tylko na tym, że ktoś kała własne ciało, ale również na przyjmowaniu i życiu według zwyczajów pogańskich. Nie dziwi więc, że ten starożytny autor chrześcijański zdecydowanie podkreśla, że od człowieka, który trwa w takim postępowaniu i nie nawraca się, wino się stronić i nie żyć z nim razem, w przeciwnym razie, druga strona, która zachowa się inaczej, ma udział w grzechu tamtej strony²⁸.

Autor *Pasterza* dopuszcza jednak możliwość ponownego przebywania małżonków razem w wypadku, gdy oddalona żona z powodu cudzołóstwa żałuje za swe czyny i pragnie powrócić do męża, i przypomina, że żadne z nich, ze względu na czynioną pokutę którejś ze stron, nie może zawrzeć ponownego związku małżeńskiego²⁹.

Analiza pism Ojców Apostolskich pokazuje także, że nie tylko niewierność jest przyczyną zrywania więzi małżeńskich, ale także zazdrość³⁰. Właściwą atmosferę w domu burzy także brak opanowania języka, który jest przyczyną złego, jak to zauważa Hermas, postępowania żony³¹. Stąd też Ojcowie nie tylko wypowiadają

²¹ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 7.

²² Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

²³ Ignacy Antiocheński, *Do Polikarpa*, 5, 1; Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 4-5.

²⁴ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 7: „[...] τὸ ἀξιαγάπητον τῆς ἀγνείας ἡθὸς ἐνδειξάσθωσαν [...]”.

²⁵ Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 3.

²⁶ Hermas, *Pasterz*, 45, (2) 1.

²⁷ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 4-6.

²⁸ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 9.

²⁹ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 7-8. Z kontekstu nie wynika jednak, że w przypadku braku pokuty otwierała by się możliwość zawarcia ponownego związku małżeńskiego.

³⁰ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 6, 3.

³¹ Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 3.

się z wielką troską o właściwe zachowanie żon³² i kierowanie ich ku dobremu, ale także zachęcają do wychowywania młodego człowieka w bojaźni Bożej³³.

b) matka

Chociaż starożytni autorzy chrześcijańscy I i II w. na temat godności matki wypowiadają się stosunkowo mało, to jednak nie można nie dostrzec wagi i znaczenia tego, co na ten temat piszą. Na uwagę zasługują tutaj dwie zwłaszcza wypowiedzi autorstwa Melitona z Sardes († 175-180), nie należącego do pism Ojców Apostolskich³⁴. Jedna z nich nawiązuje do śmierci pierworodnych dzieci w Egipcie zabitych na rozkaz faraona. Autor pokazał tutaj w sposób plastyczny rozpacz matek po śmierci ich ukochanych dzieci³⁵.

Druga, zawsze aktualna, dotyczy zabijania dzieci przez matki. Z odrazą autor zauważa, iż jest to czyn straszny i niesłychany. Matka, którą określa jako nieszczęśliwą, popełniając go, *godzi w ciało, które wydała sama na świat, godzi w tych, jak czytamy, których wykarmiła własną piersią, a poprzez ich spożycie, grzebie owoc swoich wnętrzności w swych wnętrznościach, stając się straszliwym grobem dla dzieci, które w nosiła w swym łonie*³⁶.

Uzupełnieniem tych wypowiedzi może być także stanowisko zawarte w *Listie Barnaby*, gdzie wyraźnie zostało powiedziane, iż kroczenie po drodze światła, a więc życie zgodne z wiarą chrześcijańską, oznacza niezabijanie dziecka poprzez spowodowanie poronienia, który to czyn jest morderstwem i niszczeniem stworzenia Bożego³⁷, ani też niepozabawianie życia nowo narodzonego³⁸.

3. GODNOŚĆ MĘŻA I OJCA

a) mąż

W pismach Ojców Apostolskich nie brakuje również wypowiedzi, na podstawie których można ukazać wymagania jakie stawiali oni mężom i ojcom. Podobnie jak w przypadku opinii na temat godności żony i matki, kładą one nacisk na

³² Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 11, 1.

³³ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 6.

³⁴ Ten chrześcijański autor kontynuuje tradycje teologii Janowej, która wywarła wielki wpływ na teologię Ojców Apostolskich i dlatego jego pisma umieszcza się wśród pism Ojców Apostolskich. Por. Ks. Wincenty Myszor, *Wstęp w: Ojcowie Apostolscy*, Warszawa 1990 s. 11.

³⁵ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 29. Por. Wj 1, 22.

³⁶ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 52.

³⁷ *List Barnaby*, 20, 2: „[...] οὐ γινώσκοντες τὸν ποιήσαντα αὐτὸς, φονεῖς τέκνων, φθορεῖς πλάσματος θεοῦ, [...]”.

³⁸ *List Barnaby*, 19, 5; 20, 2.

walory przede wszystkim duchowe małżonka oraz poprawne cechy charakteru. Zdaniem autorów winien być to człowiek nie tylko odznaczający się, na przykład, prostotą i powściągliwością, ale przede wszystkim głęboko wierzący³⁹ i przestrzegający przykazań Bożych⁴⁰.

Od małżonków chrześcijańskich domagano się dochowania wierności swej żonie. Autorzy wczesnochrześcijańscy broniąc wartości czystości seksualnej wykluczali wszelką rozpustę oraz świadome pożądanie cudzej żony, gdyż stali na stanowisku, że popełnianie takich czynów jest wielkim grzechem⁴¹. Z pochwałą natomiast spotkało się zachowywanie wstrzemięźliwości seksualnej małżonków, którzy postanowili żyć ze sobą jak brat z siostrą⁴².

Analizując dzieło Hermasa możemy się przekonać, iż zawiera ono również próbę odpowiedzi na pytanie dotyczące oceny moralnej pożycia małżeńskiego przez męża, którego wierząca żona popełnia grzech cudzołóstwa⁴³. Udzielając na nie odpowiedzi autor stwierdza, że tak długo, jak mąż nie jest świadomy grzesznego zachowania swej małżonki, jego pożycie małżeńskie nie jest grzeszne. Gdyby natomiast wiedział o grzechu żony, a ta trwałaby w tym złu, to żyjąc z nią nadal, mąż staje się odpowiedzialny za jej grzech i jest współnikiem jej cudzołóstwa⁴⁴. W sytuacji gdy żona trwa w cudzołóstwie, mąż, zdaniem Hermasa, winien ją odprawić i pozostać samotnym. Gdyby, z kolei, poślubił drugą kobietę, on sam także popełnia grzech cudzołóstwa⁴⁵.

Hermas wypowiadając się na temat zasad pożycia małżeńskiego zauważa również, że w sytuacji gdy odprawiona przez męża żona z powodu cudzołóstwa żałuje za swe czyny i pragnie powrócić do wspólnoty małżeńskiej, to nie wolno jej oddalać⁴⁶, lecz winna być przez niego przyjęta. W przeciwnym razie, mąż popełnia grzech ciężki. Nie wolno mu także, ze względu na czynioną przez małżonkę pokutę, żenić się po raz drugi⁴⁷.

Natomiast w przypadku śmierci żony lub męża, gdy któraś ze stron zawrze nowy związek małżeński, to nie popełnia ona, zdaniem tego autora, grzechu. I tutaj, podobnie jak mogliśmy to już zauważyć gdy mowa była o małżeństwie wdów,

³⁹ Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 2.

⁴⁰ Hermas, *Pasterz*, 56, (3) 9.

⁴¹ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 1; 45, (2) 1.

⁴² Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 3.

⁴³ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 4.

⁴⁴ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 5; 29, (1) 9.

⁴⁵ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 6.

⁴⁶ Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 1.

⁴⁷ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 7-8. W kontekście tej wypowiedzi Hermas jednocześnie zaznacza, że należy przyjąć tego, kto zgrzeszył i pokutuje, ale nie należy tego czynić wiele razy, gdyż dla sług bożych jest tylko jedna pokuta. Nie oznacza to jednak i nie wynika z kontekstu, że w przypadku jej braku mąż mógłby ponownie zawrzeć związek małżeński. Por. także 29, (1) 10.

Hermas zaznacza, że wdowiec zdobywa u Pana wspanialszą godność i wielką chwałę, gdy pozostanie jednak w samotności⁴⁸.

Według opinii autora *Pasterza* warunkiem zachowania wymagań czystości małżeńskiej, a więc i pozostawania w stanie bez grzechu, jest pamięć o własnej żonie⁴⁹.

Nie bez znaczenia jest więc stanowisko Ignacego Antiocheńskiego, który opierając się na wypowiedzi św. Pawła (Ef 5, 25-29) przypomina mężczyznom, by kochali swe małżonki jak Chrystus Kościół⁵⁰. Wszelkie lekceważenie rodziny⁵¹ przez małżonka, jak to możemy się przekonać na podstawie lektury *Pasterza* Hermasa, i brak troski o nią, jest z jednej strony przyczyną zła moralnego w rodzinie, z drugiej zaś powodem cierpienia samego małżonka⁵².

Do rozbijania więzów małżeńskich przyczynia się, podobnie tak jak to widzieliśmy w przypadku małżonek, również zazdrość obecna po stronie mężów⁵³ a także brak uczciwości w postępowaniu, czego wyrazem jest kłamstwo⁵⁴. Do negatywnych zachowań Ojcowie zaliczają także zaniedbywanie codziennych obowiązków⁵⁵.

b) ojciec

Z lektury pism Ojców Apostolskich na temat godności ojca możemy się dowiedzieć, iż ci starożytni autorzy chrześcijańscy wielką wagę przywiązywali do miłości rodzicielskiej ojca, którą przyrównywali do miłości Boga wobec człowieka. Ilustracją tego jest stwierdzenie, oparte na analogicznej wypowiedzi z Księgi Przysłów, iż *Bóg karci tego kogo miłuje jak ojciec syna, którego lubi*⁵⁶. Na temat miłości rodzicielskiej ojca wypowiada się także Meliton z Sardes, który nawiązując do opisu ze Starego Testamentu na temat śmierci niewinnych dzieci w Egipcie, pisze o rozpacz ojca po stracie dziecka⁵⁷.

Ta miłość ojca do dziecka nie może być jednak ślepa i bezkrytyczna. Przekonuje o tym wypowiedź zawarta z kolei w *Pasterzu* Hermasa, w którym autor pisze, że zbyt miłość ojca do dzieci, unikanie karcenia, a co za tym idzie, tole-

⁴⁸ Hermas, *Pasterz*, 32, (4) 2.

⁴⁹ Hermas, *Pasterz*, 29, (1) 1: „[...] τὸς δὲ σὴς μνημονεύων πάντοτε γυναικὸς οὐδέποτε διαμαρτήσεις [...]”.

⁵⁰ Ignacy Antiocheński, *Do Polikarpa*, 5, 1. Wypowiedź tego męczennika świadczy o rozwijającej się już na początku II wieku teologii małżeństwa i rodziny.

⁵¹ Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 1.

⁵² Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 1.

⁵³ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 6, 3.

⁵⁴ Hermas, *Pasterz*, 28, 3.

⁵⁵ Polikarp, *List do Kościoła w Filippi*, 11, 1.

⁵⁶ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 56, 4; Prz 3, 12.

⁵⁷ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 29; Wj 1, 22.

rowanie zła, nie powiększa dobra moralnego, ale przeciwnie, staje się powodem zepsucia w rodzinie⁵⁸.

Ojciec kochający swoją rodzinę winien pamiętać o wartości przebaczenia dzieciom za zło, którego się dopuścili⁵⁹, a także o znaczeniu pouczeń wypowiedzianych przez siebie, które to przyczyniają się do zwalczania, jak czytamy, niegodziwości⁶⁰.

Lektura pism Ojców Apostolskich przynosi nam również przykłady skrajnie negatywnych postaw, które, zwłaszcza dla dzieci, nie mogą stanowić wzoru do naśladowania. Takim przykładem jest postawa Niketasa, ojca naczelnika policji, który nie tylko nie zgadzał się na wydanie ciała umęczonego za wiarę Polikarpa⁶¹, ale wcześniej wraz z innymi nakłaniał Polikarpa do uznania Cezara jako Boga, co było równoznaczne z żądaniem zaparcia się wiary⁶².

Z dezaprobatą spotkała się też nie tylko surowość ojca wobec syna, której wyrazem było, jak czytamy, *podnoszenie miecza przez ojca przeciwko synowi*⁶³, lecz również do *strasznych i bezbożnych* czynów zaliczono pożądanie córki przez ojca⁶⁴.

4. WYCHOWANIE DZIECI

Zagadnieniem, któremu w tym miejscu pragniemy poświęcić uwagę, jest problematyka wychowania dzieci przez rodziców obecna w pismach Ojców Apostolskich. Z wypowiedzi wczesnochrześcijańskich autorów wynika, iż proces wychowawczy, również w tym okresie, nie był łatwy. Rodzic musiał bowiem, z jednej strony, przezwyciężyć rozliczne przeszkody, których źródłem były same dzieci, zwłaszcza gdy miał już on do czynienia z dorastającym potomstwem, a z drugiej, nie mógł zapominać o formacji mającej na celu kształtowanie pozytywnych postaw u swych potomków.

O charakterze i wielkości tych trudności wspomina na przykład Hermas, który z żalem pisze, iż jego synowie zaparli się Boga i wypowiadali bluźnierstwa⁶⁵. Jednak nie tylko autor *Pasterza* wspomina o niegodziwym zachowaniu dzieci wobec Boga i rodziców⁶⁶, którym wyrządzają zło⁶⁷, czego ilustracją może być fakt

⁵⁸ Hermas, *Pasterz*, 3, (3) 1.

⁵⁹ Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 1.

⁶⁰ Hermas, *Pasterz*, 3 (3) 2.

⁶¹ *Męczeństwo Świętego Polikarpa*, 17, 2.

⁶² *Męczeństwo Świętego Polikarpa*, 8, 2.

⁶³ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 51.

⁶⁴ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 53.

⁶⁵ Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 2.

⁶⁶ Hermas, *Pasterz*, 3, (3) 1.

⁶⁷ Hermas, *Pasterz*, 7, (3) 1.

zdrady rodziców przez dzieci⁶⁸, ale o trudnościach wychowawczych wspomina także Meliton z Sardes, który wyraźnie mówi o podnoszeniu ręki przez syna na swego ojca⁶⁹.

Rodzic w okresie wczesnego chrześcijaństwa musiał stawić czoła, rozpuście i licznym występkom, których potrafiły dopuszczać się jego własne dzieci⁷⁰. Stąd też do czynów *strasznych i bezbożnych* zostało zakwalifikowane pożądanie matki przez syna⁷¹, negatywnie także oceniono sam fakt ojcobójstwa⁷².

W kontekście tych wypowiedzi nasuwa się, naszym zdaniem, słuszne i uzasadnione pytanie o to, czy starożytność wczesnochrześcijańska, której autorów przytaczamy, przekazała nam choćby zarys czy wskazania odnoszące się do procesu wychowawczego, by dziecko, którego się oczekuje i kocha⁷³ nie tylko nie zeszło na złą drogę przyczyniając się poprzez swoje złe postępowanie do klęski rodziców w zakresie spraw doczesnych⁷⁴, ale wyrosło na dobrego człowieka i chrześcijanina. Z nieukrywaną satysfakcją musimy przyznać, że w pismach Ojców Apostolskich, chociaż rozproszone, to jednak znajdują się cenne, choć nie-liczne, informacje odnoszące się do wychowania dzieci.

I tak w przypadku dzieci już starszych, a sprawiających trudności wychowawcze, rodzice w pierwszym rzędzie winni zadbać o ich nawrócenie⁷⁵. Od początku jednak dziecko, jak to wyraźnie formułuje Klemens Rzymski, winno uczestniczyć w wychowaniu w Chrystusie⁷⁶. Innymi słowy, jak przekonuje nas o tym Polikarp, nie tylko należy im przekazać wiarę, ale nauczyć ją także zachowywać⁷⁷. W tym procesie ważne jest to, by cały chrześcijański dom, a więc rodzice i dzieci, przestrzegali w swym postępowaniu nauki Bożej⁷⁸. Stąd też można sądzić, iż starożytni autorzy chrześcijańscy nie tylko dostrzegali znaczenie dawanego przez rodziców przykładu dzieciom, ale również byli przekonani, że nie można oczekiwać pozytywnych zachowań dzieci, skoro samemu nie staje się na wysokości zadania, i, na przykład, deprawuje własne dzieci⁷⁹.

⁶⁸ Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 2.

⁶⁹ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 51.

⁷⁰ Hermas, *Pasterz*, 6, (2) 2.

⁷¹ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 53.

⁷² Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 52.

⁷³ Meliton z Sardes, *Homilia paschalna*, 26.

⁷⁴ Hermas, *Pasterz*, 3, (3) 1.

⁷⁵ Hermas, *Pasterz*, 3, (3) 1.

⁷⁶ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 8: „[...] Τὰ τέκνα ἡμῶν τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαμβάνέτωσαν [...]”.

⁷⁷ Polikarp, *List do Kościoła w Filippi*, 4, 2.

⁷⁸ Hermas, *Pasterz*, 56, (3) 9.

⁷⁹ *List Barnaby*, 19, 4.

Ojcowie Apostolscy w swych pismach wzywali do tego, by rodzice młodego człowieka wychowywali także w bojaźni Bożej⁸⁰ i jej uczyli⁸¹, gdyż ona, jak to formułuje Klemens Rzymski, będąc *piękną i wielką, zdolna jest zbawić każdego, kto żyje w niej święcie i szczerym sercem*⁸². Innymi słowy, Ojcowie Apostolscy kładąc tak wyraźny akcent na wychowanie dziecka w bojaźni Bożej, pragną nas uświadomić, że stanowi ona fundament formacji moralnej człowieka⁸³.

Wychowanie dzieci, jak na to wskazują pisma naszych autorów, nie może także pomijać wychowywania do miłości. Potwierdza to wypowiedź Klemensa Rzymskiego, który przypominał adresatom listu, by starali się ukazać swym dzieciom możliwości, jakie ma przed Bogiem czysta miłość⁸⁴, a która, zdaniem Polikarpa, powinna być stale zachowywana⁸⁵.

Dziecko winno uczyć się również postawy pokory⁸⁶, zaś człowiek dorosły nie może zapominać o wartości nieskazitelności⁸⁷.

Pisarze wczesnochrześcijańscy dostrzegali w końcu znaczenie, jakie ma w wychowywaniu dziecka upomnienie, które, ich zdaniem, winno przyczyniać się do jego poprawy⁸⁸.

WNIOSKI

1. Lektura dzieł autorów z przełomu I i II wieku pokazuje, iż w swym nauczaniu podkreślają oni prawdę, że małżeństwo winno być budowane na Bogu i Jego przykazaniach, a nie namiętnościach. Stąd też zdecydowanie wykluczali nie tylko wszelką postać cudzołóstwa, ale także możliwość zawarcia związku małżeńskiego w sytuacji gdy któraś ze stron pozostawała przy życiu, stając w ten sposób w obronie jedności i nierozzerwalności małżeństwa. Wdowcom i wdowom natomiast zalecali, by nie wchodzili w nowe związki małżeńskie i pozostawali w samotności.

2. Wypowiadając się na temat godności żony i matki zwracali przede wszystkim uwagę na walory duchowe przyszłej małżonki, a zwłaszcza na jej świętość

⁸⁰ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 6; Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

⁸¹ *List Barnaby*, 19, 5.

⁸² Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 8.

⁸³ Munier Ch., *Famiglia*, w: *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, t. 1, col. 1331, Genova 1994.

⁸⁴ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 8.

⁸⁵ Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

⁸⁶ Klemens Rzymski, *List do Kościoła w Koryncie*, 21, 8.

⁸⁷ Polikarp, *List do Kościoła w Filipi*, 4, 2.

⁸⁸ Hermas, *Pasterz*, 3, (3) 2.

osobistą. Ponad to, od małżonek wymagali wierności i miłości wobec swych mężów i przestrzegali przed zazdrością i brakiem opanowania języka, które przyczyniają się do burzenia jedności małżeńskiej.

Z pochwałą Ojców spotkała się miłość matki do dziecka, zaś z naganą aborcja i zabijanie dzieci już urodzonych.

3. Również mąż i ojciec odznaczać się powinien prawym charakterem i głęboką wiarą. Swjej żonie winien okazywać miłość, której między innymi wyrazem jest przebaczenie, wierność, zaś w pożyciu małżeńskim unikać wszelkiej rozpusty i zdrady.

Dobry mąż i ojciec troszczy się o swą rodzinę, unika zazdrości i kłamstwa, stara się być uczciwym i sumiennym w wypełnianiu swych obowiązków. Swym dzieciom okazuje miłość, która nie może być ślepa i bezkrytyczna ani tolerująca zło. Ojciec odpowiedzialny za swe dzieci potrafi nie tylko przebaczyć wyrządzone przez nie zło, ale stara się także je pouczać.

Z negatywną oceną spotkały się natomiast takie postawy jak: brak wiary, nakłanianie do jej zaparcia się, zbytnia surowość wobec dzieci, zabicie dziecka oraz dopuszczanie się czynów nierządnych z dzieckiem.

4. Lektura pism Ojców Apostolskich ukazała także, iż proces wychowawczy w rodzinie nie tylko musiał się zmierzyć z licznymi trudnościami, których powodem były same dzieci, ale przede wszystkim miał on na celu uformowanie w nich prawego człowieka i dobrego chrześcijanina. Stąd też autorzy, których pisma były przedmiotem analizy, kładli nacisk na wychowaniu dzieci w wierze i miłości, partym przykładem życia samych rodziców.

Dopuszczając możliwość umiarkowanego stosowania kar, pisarze wczesnochrześcijańscy dostrzegali znaczenie, jakie ma w wychowywaniu dziecka upomnienie, byli natomiast przeciwni tolerowaniu zła i okazywaniu przesadnej surowości.

RIASSUNTO

L'articolo intitolato: *Famiglia nei scritti dei Padri Apostolici*, è composta di tre parti. Nella prima parte, l'autore presenta le opinioni dei Padri Apostolici sul valore del matrimonio. Questi autori, come risulta dalla analisi dei loro testi, hanno difeso unità e indissolubilità del matrimonio escludendo qualsiasi forma del adulterio.

Nella parte seconda sono state discusse le loro opinioni sulla dignità di moglie e di madre che dovrebbero essere improntate dalla santità personale e fedeltà matrimoniale. I Padri Apostolici decisamente erano contrarii ad aborto e alla uisione dei bambini già nati.

Nella terza parte sono state presentate le opinioni dei Padri sul tema della dignità del marito e del padre. Marito e padre, così come moglie e madre dovrebbe essere un uomo onesto, profondamente fedele, amante delle sua moglie. Egli dovrebbe anche aver cura della propria famiglia ed amare dei figli.

L'ultima parte è stata dedicata alla questione di educazione dei bambini. Secondo dei nostri autori, lo scopo della educazione è la formazione un uomo onesto e buono cristiano. Bambino dovrebbe essere educato nella fede e nella carità.

Gli autori, che sono stati oggetto del nostro studio, si hanno dichiarato a favore della moderata applicazione delle punizioni. Tuttavia erano contrarii al tollerare del male e al manifestare della esagerata severità.

I Padri Apostolici hanno dato una grande importanza al edificante comportamento dei genitori stessi.